

РОЛЯТА НА БЪЛГАРИТЕ В ХУНСКАТА СТЕПНА ИМПЕРИЯ. ОПИТ ЗА ПРЕОЦЕНКА

Станислава Цанева

THE ROLE OF THE BULGARS IN THE HUNNIC STEPPE EMPIRE.
AN ATTEMPT FOR REASSESSMENT
Stanislava Tsaneva

Abstract: *The article provides a brief overview of the most important aspects of the development of the Hunnic theory of the origin of the Bulgars in modern Bulgarian medieval studies, and examines the situation on the Balkan Peninsula immediately after Attila's death. The popular theories about the leading role of climatic factors in causing nomadic migrations, about the key importance of the Huns for the destruction of the Western Roman Empire, and about the large-scale influence of the Bulgars in the Hunnic Steppe Empire in the 5th century, have been disputed.*

Keywords: *Development of Hunnic theory in Bulgaria, Claims to Attila's heritage*

DOI: <https://doi.org/10.46687/IAUU5878>

Идеята за близка родствена връзка или дори за директен хунски произход на древните българи има многовековни традиции и продължава да се поддържа от немалък брой изследователи в страната и в чужбина. Началото на това отъждествяване може да бъде отчетливо доловено във византийските извори от Ранното средновековие, чиито автори поставят под клишетата „скити” и „хуни” всички враждебни народи, дошли от североизток, включително готите, а развитието му в модерната историография обикновено набляга на общото тюрко-алтайско минало на българи и хуни, макар и с различни вариации.

Ако анализът бъде ограничен в рамките на българската медиевистика, трябва да се отбележи, че дори до наши дни голяма част от учените се намират под прякото или косвено влияние на В. Златарски. Съгласно неговото виждане историята на езическа България започва с появата на степните номади хунну на границата с Китай. През II в. н.е., отслабени от вътрешни междуособици и изтласкани от тунгуските племена сянби, хуните се оттеглят в степите източно от р. Урал. Те се задържат като единна орда до 376 г., след което се разпадат на два големи клона – източен и западен. Западните хуни извършват инвазия в района на Дунав и Тиса и създават държава, достигнала своето най-голямото могъщество при управлението на Атила (434-453). Източните хуни, сред които водещо място имат българите, не променят толкова генерално своите местообитания. Обединени в самостоятелна държава (по-точно голям племенен съюз), те бавно разширяват територията си и към средата на V в. държат под свой контрол цялото пространство между Волга, Дон, Черно и Азовско море, като на юг достигат до склоновете на Кавказ. През 437 г. хуно-българската държава на свой ред се разделя на два клона, които дават начало на царствата на утигурите и кутригурите (Zlatarski 2007: 21-39).

Смътни възпоминания за тези събития се съдържат в Именника на българските ханове, където като родоначалници на династията Дуло са посочени Авитохол и Ирник. Златарски приема, че става въпрос за герои епоними, които

обозначават съответно периода на миграцията и единната хуно-българска държава (146-437) и периода на самостоятелно съществуване на утигурите и кутригурите (437-581). Изрично е подчертано, че тези двама владетели, които вероятно са исторически личности, не бива да се смятат за идентични с Атила и Хернак¹ (Zlatarski 2007: 23, 38-45). Основните причини за това отхвърляне са погрешните датировки по лунния календар, според които вождът Ирник е станал самостоятелен владетел преди смъртта на Атила през 453 г. (Moskov 1988: 147, 152).

Като продължение на тезата на Златарски може да се приеме становището на В. Гюзелев, че българите принадлежат към западнохунската езикова група. Към средата на II в., при миграцията на по-източните хунски племена, те се оказват изтласкани от първоначалната си родина (степите на Северен Казахстан) и се заселват в земите около Каспийско и Азовско море. Оттам започва тяхното настъпление към Кавказ и Армения, но основното ядро е увлечено към Централна Европа, където българите вземат дейно участие във военно-политическите начинания на хунските вождове, включително и Атила (Bozhilov, Gyuzelev 1999: 58-62).

Сходна позиция поддържа и П. Петров, макар да прави разграничение между хуните, които вероятно счита за монголци, и тюркоезичните българи (Petrov 1981: 100-101). За тесни връзки между хуни и българи настояват и други автори, но без да уточняват дали извеждат историята на последните още от епохата на империята Хунну (Таркова-Zaimova, Dimitrov, Pavlov 1993: 102-105, 109). Въпреки своята широка популярност обаче, тази хипотеза има твърде много слаби страни и те не касаят само произхода и най-ранната история на българите.

На първо място, в науката няма консенсус дали европейските хуни действително са отломка от номадската държава на хунну (сюнну). Това е известно още на Златарски, но той (според мен основателно) решава да се придържа към мнението на болшинството (Zlatarski 2007: 21, n. 1). Въпреки наличието на един прозоречен период от около два века, за който липсват сведения, етнонимът е запазен, а разликите в начина на живот на древните хунну и хуните в евразийските степи не са чак толкова драстични. Те се дължат на тесните контакти с уседнали цивилизации (Китай и согдийските оазисни държавици) в старите местообитания и на голямото обществено преустройство по време на преселението (Gumilyuov 2002b: 339-343). Наистина съществуват податки за известен регрес във военно-административния апарат, но това впечатление може да се дължи на различния фокус на гръко-латинските извори в сравнение с китайските. При всички случаи обаче етническият състав на първоначалния племенен съюз е значително променен и лидерството в него вероятно принадлежи на нови субекти².

Изключително уязвима е и позицията на специалистите по алтайска лингвистика, както и отъждествяването на различни средноазиатски номадски

¹ През последните десетилетия името е по-популярно в германизираната форма Ернах, но очевидно старите научни изследвания са били по-коректни по отношение на произношението в (пра)българска среда.

² Легитимната династия на северните хуни прекратява съществуването си още през 93 г. н.е. (Gumilyuov 2002a: 293-296).

племена с българите (Tsaneva 2022: 52-80). В сравнително богатите китайски извори няма никакви данни за лица, за които може да се подозира български произход, като изводът важи дори за малкото, силно повлияно от согдийската култура княжество Юебан, споменато от Златарски (Zlatarski 2007: 22). Това е причината някои съвременни медиевисти да отхвърлят тезата за етническа близост между българи и хуни и да потърсят други алтернативи. В най-общи линии те приемат, че основното българско ядро всъщност е формирано от останки на старите степни ираноезични племена, попаднали под контрола на хуните през 70-те години на IV в. (Rashev 2001: 11-13). Оттам нататък следва традиционната версия за интензивни (но вече политически обусловени) връзки между българи и хуни и анализът започва да се движи в познатото русло (Rashev 2001: 16; Nikolov 2017: 58-59).

Описаната картина предлага доста опростено решение на проблема. Съществуват много спорове по отношение на датировката и първоначалните контактни зони между хуните и завареното население, не са уточнени и мотивите за хунската миграция. В литературата дълго доминира идеята, че водещи за кризиса на номадските общества са климатичните изменения, но без да бъде подценявана ролята им, те са само един от многобройните икономически и политически фактори. Значително по-приемлива обособка дава задълбоченият анализ на Ю. Виноградов, който, опирайки се на концепцията на Т. Барфийлд за цикличността на властта и „империите сенки” (Barfield 1989: 8-16; 2001: 10-41) и на други съвременни руски и западни изследвания, предлага тристепенен цикъл за развитието на номадските племенни обединения.

Началният етап включва активно завоюване на нови територии, което неизбежно води до тежки катаклизми за всички засегнати от експанзията уседнали народи, както и за по-слабите скотовъдни общности. Последните най-често са принудени или да се подчинят на победителите, или да потърсят други земи за препитание. Вторият етап е свързан със стабилизация. Изработват се правила за взаимоотношения със земеделците, създават се регулярни маршрути за сезонните преходи, зимни и летни лагери, родови гробища. Отношенията с местното население продължават да се базират частично на силата на оръжието, но въпреки това придобиват по-конструктивен характер. Заключителният етап се характеризира с криза в номадското общество. Започва социално разслоение. Обеднелите общинници преминават към уседнало земеделие, а богатите родове продължават да водят стария си начин на живот. Изходът от това може да бъде масова седентация, както се случва при южните хунну, или изместване на дестабилизираното племе от по-силен номадски съсед (Vinogradov 2009: 13-35).

Кой от двата пътя ще бъде предпочетен, зависи от претеглянето на т.нар. „push” и „pull” фактори. Ако надделят първите, започва преселение. Във втория случай се предприемат повече или по-малко успешни опити за защита, но обикновено след отразяването на няколко последователни вълни от нашественици накрая пак се стига до загуба на отстояваните територии. В крайна сметка миграциите, дори отложени във времето, се оказват неизбежни, което не означава, че прехвърлянето в нови земи е равнозначно на стихийно бягство. Напротив, процесът почти винаги е предшестван от разузнаване, най-често от малобройни младежки орди, които са успели да съберат достатъчно информация за обстановката още преди настъпването на кризата (Vinogradov 2009: 26-27).

Посоката на движение, избрана от хуните, е напълно традиционна – от изток на запад, и с нищо не се отличава от основните маршрути на кимерийците, скитите, сарматите и племената от още по-отдалечени епохи, останали неизвестни поради липса на писмени свидетелства. Придържането към този относително постоянен коридор в продължение на хилядолетия се крие в спецификата на самите номадски общества. За да могат да съществуват нормално, те се нуждаят от поддръжката на достатъчно богата и стопански развита земеделска цивилизация, която да ги снабдява със зърнени храни, занаятчийски произведения, предмети на лукса и т.н. И тъй като техните икономически възможности и характерна психология не предполагат равностоен обмен, акцентът винаги пада върху бойния потенциал. Чрез редуване на военно наемничество, победоносни походи и налагане на данъци те успяват да си осигурят желания стандарт на живот, поне докато не бъдат смазани от поредния конкурент. Ако изнудваната от тях държава се намира в криза, това неминуемо се отразява и на собственото им материално положение. В дългосрочен план обедняването предопределя военното им отслабване и изместването им по-далеч от източника на богатство (Barfield 1989: 70, 90-93).

Погледнати от такъв ъгъл, номадските общества наистина могат да се разглеждат като „сенки“ на земеделските. Кризата при тях настъпва с известно закъснение спрямо уседналия партньор и понеже скромните им производствени възможности не стигат за преодоляване на щетите, трябва да се намери нов перспективен „донор“. Последните обаче са твърде малобройни и ако пътят към ресурсите на Китай или евентуално Индийския субконтинент бъде отрязан, може да се върви само на запад – към богатите държави на Месопотамия и гръцките полиси в района на Кимерийския Боспор (дн. Керченски проток), а по-късно към граничните зони на Персия и Рим (Kradin 2001: 35-47, 95-110, 131-137, 182-200; Vinogradov 2009: 14-31).

Примерът с хунската експанзия е именно такъв. Обикновено се приема, че тя дава старт на Великото преселение на народите, което помита агонизиращата Западна римска империя и катализира раждането на новите европейски държави. Реално обаче действията на хуните се вписват в една безкрайна поредица от вражески нападения, започнали още през II в. н.е. по всички граници на империята. Техните способности да превземат крепости са далеч по-слаби от тези на германските племена, а опитът им да плякосат земите на Сасанидите през 395-396 г. завършва с пълен разгром (Maenchen-Helfen 1973: 51-59; Sinor 2008: 183-184). Изброените факти не означават, че хунското влияние трябва напълно да се пренебрегва, но голяма част от нанесените щети се дължи на слабостта на Константинопол и Равена (Crawford 2019: 1-8, 14-17), а не на неговата изключителна сила (Maenchen-Helfen 1973: 125-126, 180-186; Sinor 2008: 180-182).

Положението започва да се променя едва в началото на V в., макар че дори към времето на Улдин (ок. 390 - ок. 412) и Харатон (? - 413) хунският племенен съюз остава раздробен и повечето войни с охота се наемат на служба при западния и източния римски император често без одобрението на своя вожд (Maenchen-Helfen 1973: 71, 76-77, 80-81; Sinor 2008: 184-186). Впрочем не е изключено отделни отряди да са запазили същата практика до средата на столетието (Maenchen-Helfen 1973: 119, 125; Sinor 2008: 188-189). Така фактически може да се приеме, че хунската доминация не надхвърля краткия период на управление на

Руа/ Ругила (ок. 423-434 г.) и Атила, а повишеният военен престиж не влияе върху общите принципи на номадската икономика (Sinor 2008: 204-205). Очевидно натискът винаги е насочен срещу най-беззащитните и най-платежоспособните жертви.

Тук е мястото да се отбележи, че съчиненията, които говорят за нахлуването на хуните на територията на Римската империя, не споменават древните българи. Името им липсва и в списъка на племената, увлечени или прогонени от новите завоеватели по пътя им към Централна Европа, и все пак етногенезата им може би е била ускорена от военствените номади още преди те да стъпят на Стария континент.

Прякото въздействие на хуните върху поданиците на империята е почувствано сравнително късно – към средата на IV в. Съществува дълъг латентен период, през който те набират сили и проучват възможностите за трайно заселване. Но далеч преди това империята Хунну е повлияла етническата карта на Европа чрез предизвикването на миграционна вълна. Тя е резултат от удара върху конфедерацията на юечжи (162 г. пр.н.е.), която от своя страна води до насочване на големи групи саки и алани към територията на Партското царство (Gutnov 2001: 71-75; Bivar 2006: 36-39, 86; Dibvoiz 2008: 44-45, 49-57). Първите са най-активни към края на II – началото на I в. пр.н.е. (Enoki, Koshelenko, Naidary 1996: 179-182), а вторите през 70-те години на I и 30-те години на II в. н.е. (Gutnov 2001: 93). Именно тогава аланите започват да организират походи в Кавказ и Армения (Gutnov 2001: 105-110, 121-144) и ако сведенията на Мовсес Хоренаци (Horenatsi 1990: 61, 69; НИБ 1 1978: 53; Goliyski 2006: 68) са поне частично достоверни, може да се допусне, че тогава започват контактите им с някакви представители на зараждащата се (пра)българска общност. Едно продължително (двеста или тристагодишно) съжителство би могло да обясни по-добре сходствата в културните им традиции, отколкото сравнително краткото взаимодействие в рамките на Хунската империя. За съжаление, без подкрепата на допълнителни извори, това предположение си остава поредната хипотеза.

Каквото и да е становището за произхода на българите – хуни или заварени и интегрирани от тях късни сармати, всички изследователи са единодушни за ключовата им роля в централноевропейската империя на Атила. В. Гюзелев директно заявява, че именно значителното участие в хунските акции е причината за отъждествяването на двата народа в средновековните хроники (Bozhilov, Guzelev 1999: 62) и досега това никога не е било подлагано на критика.

В действителност през първата половина на V в. българите се споменават само веднъж. Става въпрос за прочутата нощна засада, в която те атакуват лагера на лангобардския крал Агелмунд, убиват го и отвеждат в плен единствената му дъщеря. По-късно неговият осиновен син Ламисион успява да им отмъсти, като им нанася поражение и ограбва изоставеното от тях снаряжение. Тези събития са разказани от Павел Дякон (LIVI I 1958: 411-412; Pavel Dyakon 2011: 33-34) и често са цитирани от по-късни хронисти, което може би им придава незаслужено голям отзвук. Едно нападение на спящ противник и провал в открит бой не са достатъчни за генерални изводи, но и не свидетелстват за впечатляваща военна мощ.

Българите не са споменати нито в съчинението на Приск, нито сред участниците в битките при Каталаунските полета (451 г.) и р. Недао (454 г.), макар че писателят Йордан отлично знае името им. Всички изследователи приемат по

презумпция, че етническото им название просто се пропуска и се заменя със събирателното „хуни“, но ако техните вождове са заемали високо място в йерархията на огромната империя, изглежда нелогично името им да отсъства от хрониките и да нямаме никакви следи от изявите им в кризисните години след смъртта на Атила и Елак.

Най-често този проблем се решава на база Именника на българските ханове. Като се позовават на вероятната тъждественост на Хернак и Ирник, учените стигат до извода, че панонските българи са били част от ордата на този вожд (Beshevliev 1984: 10; Bozhilov, Gyuzelev 1999: 62; Sinor 2008: 198-199). Най-пълно идеята е развита от Р. Рашев, който се опитва да очертае приблизителните граници на териториите, наследени от оцелелите синове на Атила. Съгласно неговото становище след големия пробив, извършен от гепидите, и загубата на Панония хуните са принудени да се оттеглят на изток и да реорганизират остатъците от държавата си, като запазват основните ѝ политически и административни принципи. Поради различното отношение на двамата наследници към Източната римска империя обаче се стига до нова подялба на територията и обособяване на две отделни формации – западна, която включва земите на север от р. Дунав и се намира във владение на по-големия брат Денгизих, и източна с обхват степите на Северното Черноморие под контрола на Хернак. През 468 или 469 г. Денгизих е убит в резултат на вътрешни междуособици, вероятно подбудени от византийската дипломация, и хората му са разселени на юг от Дунав. Хернак, който още от 456 г. на практика се държи като лоялен федерат, запазва позициите си в областта от левия бряг на Долен Дунав до поречието на Дон на изток, като резиденцията му се е намирала някъде в поречието на Днепър. Поради факта, че там е намерен единственият хунски некропол за този регион, „столицата“ на Хернак е локализирана при с. Новогригориевка (Запорожка област, Украйна) (Rashev 1996: 37-39; 2001: 17-18).

По-различна картина предлага П. Крофърд. Той приема, че лидерската роля след смъртта на Атила и Елак е поета от Денгизих, който е поставил под свой контрол цялата територия между Долен Дунав и южноукраинските степи. След като настъплението му срещу савирите и евентуално някакви протоаварски племена е спряно³, той губи източните си територии и насочва своите отряди срещу панонските готи, ръководени от крал Валамир (ок. 420-469). Въпреки че времето на атаката изглежда добре изчислено, Денгизих губи сражението при крепостта Базиана (при дн. с. Доњи Петровци, Сърбия) и едва тогава влиза в дипломатически контакти с Византия, за да си осигури земя и провизии (Crawford 2019: 58-60).

Авторът не смята, че Хернак играе водеща роля в тези събития. Макар да се споменава като участник в преговорите с Византия, той е представен по-скоро като наместник на брат си на източната граница, отколкото като самостоятелен владетел. Явно П. Крофърд приема, че лидерството на хуните на Балканите се поделва между Денгизих и независимия вожд Хормидак, който успява да превземе Сердика през зимата на 465/466 г. и я напуска едва след сражение и тежка блокада от страна на бъдещия западноримски император Антемий (467-472) (Crawford

³ Тази идея се базира на доста свободно тълкуване на сведенията на Приск (GIBI I 1954: 124-125; Priscus 2014: 139).

2019: 58-61).

Междувременно част от хуните⁴ влизат в съглашение с тракийските готи и са необходими доста усилия от страна на византийското правителство, за да се все раздор между тях (GIBI I 1954: 126-129; Priscus 2014: 152-154). В тази връзка временните отстъпки, които император Леон I Бес (457-474) прави на Денгизих през 466/467 г., са необходим ход преди планираната кампания срещу вандалите. Очевидно целта е хуните да бъдат разбити на малки и относително безопасни групи и да бъде прекратено сътрудничеството им с готите. Когато обаче става ясно, че синът на Атила продължава да нарушава споразумението и да плякосва балканските провинции, той е ликвидиран от пълководеца Анагаст, който тогава е *magister militum per Thracias* (Crawford 2019: 60-61, 74).

Дори да се отчетат всички тези сложни дипломатически действия и да се допусне, че Хернак не е бил основен участник в тях, след смъртта на брат си той остава единствен легитимен представител на династията на Атила. Подробности за живота му след 469 г. не са известни. С оглед на обстоятелството, че по време на византийско-готските конфликти българите се бият на страната на империята, Р. Рашев е склонен да приеме, че Хернак е продължил традиционното съюзничество. Промяната в мирния курс той свързва със смъртта на владетеля между 488 и 493 г. (ориентиrowъчно около 490 г.) и отсъствието на пряк наследник. Така 490 г. е определена като възможен край на държавата на Хернак, след което започва борба за лидерство между различни групировки, намерили своя израз в последователните български и кутригурски нападения от края на V – началото на VI в. (Rashev 1996: 39).

Авторът не отрича, че почти всички доказателства в полза на тази възможност са косвени. На практика те са също толкова хипотетични, колкото твърденията на В. Бешевлиев, че след битката при р. Недао българите са предпочели да застанат на страната на победителите и да станат съюзници на гепидите, вместо да подкрепят действията на Денгизих за възраждане на хунската мощ (Beshevliev 1984: 10-11). Въпреки това идеята на Р. Рашев заслужава по-детайлно обсъждане и надграждане на приносните моменти в нея. Анализът би могъл да се развие в две посоки – съпоставка с характеристиките на известните хунски държави и оценка на информацията в Именника на българските ханове.

Още от началните етапи на съществуването си бъдещата империя Хунну представлява конгломерат от автохтонни и мигрирали племена – европейци и монголоиди, примесени с немалко недоволни от властта китайци (Gumilyuov 2002b: 332). Тази етническа разнородност се запазва през целия период на съществуване на различните хунски формации, като в епохата на своя разцвет държавата се състои от около 24 отделни племенни групи (Ishjamts 1996: 153, 158). Всички те имат собствени вождове, но са интегрирани в една обща система, съгласно която върховният владетел (шанюй) и неговите сътрудници се явяват разпределители на блага, а благата без изключение идват по линия на данъци, грабежи и други форми на терор над уседналите съседи. Именно военните заплахи и употребата на сила гарантират трайността на степния просперитет, но най-често поради дипломатически съображения насилието претърпява някаква мимикрия,

⁴ Или по-скоро сарматските елементи, групирани около Хормидак (Maenchen-Helfen 1973: 72).

като най-популярната му изява остават т.нар. „договори за мир и родство” между хуните и Китай (Kradin 2001: 182-191).

Принципите на тези споразумения са прости: 1) империята Хан признава хунската държава за равностоен партньор; 2) определят се ежегодни дарове за хунския владетел във фиксиран размер (който реално непрекъснато се повишава); 3) шанюят получава принцеса от императорския дом за съпруга; 4) за официална граница между Хунну и Хан е определена Великата степ. Сключването на договорите е съчетано с откриване на погранични пазари за обикновеното население и от този момент нататък всички спорове и конфликти между двете страни са провокирани от затваряне на търговските пунктове или нередовно изплащане на годишния данък (Kradin 2001: 107-119).

Сведенията за държавата на Атила са по-оскъдни, но може да се смята, че основните черти на старата система са запазени. Голяма част от изворите свидетелстват за идентични проблеми (налагане на годишен данък върху съседните народи, размяна и/или откуп на пленници и политически бегълци, определяне на буферни зони и откриване на погранични пазари), като не липсват дори претенции за сключване на династически брак с Юста Грата Хонория – сестра на западния император Валентиниан III (425-455), и за сродяване на хунски протежета със знатни ромейки (GIBI I 1954: 88-89, 92-99, 120-123; Priscus 2014: 10-11, 13, 35-56, 69-70, 77-78, 82-85, 93-94, 98-100, 102-105, 108, 113; Sinor 2008: 192-193).

Още по-удивителен паралел може да бъде намерен между съдбата на Хернак и Денгизих и първата гражданска война в империята Хунну (59-36) (Gumilyuov 2002a: 218-223, 228-234; 2002b: 429-438). И в двата случая съществува спор дали да бъде променено традиционното поведение спрямо съседната империя, и в двата случая двама братя с наследствени права се обявяват за независими владетели и провеждат диаметрално противоположна външна политика, и в двата случая привържениците на твърдите действия (Чжичжи и Денгизих) стават жертва на имперската дипломация, а онези, които приемат статута на федерати (Хуханье и Хернак), оцеляват като единствени легитимни владетели и извличат материални дивиденди от своето покорство. Очевидно е, че дори след половин хилядолетие хуните продължават да следват своя стандартен път – когато са военна сила, те могат да диктуват условията на своя „донор”, а когато страдат от династически междуособици и проблеми със съюзните племена, за тях е по-изгодно да заемат позицията на федерати. Последната възможност обаче е краткосрочно решение, което влече след себе си риск от асимилация.

При българите, както и при другите ранносредновековни народи от номадски тип, също се наблюдава подобно развитие. Нещо повече, то се запазва до много късно и перманентната криза от втората половина на VIII в., наречена от Златарски „борба на две партии” – провизантийска и антивизантийска, е израз на точно тези тенденции. Те нямат нищо общо със славяните (Zlatarski 2007: 193-246), а са плод на нормалната еволюция на всяка политическа формация, която разчита не толкова на собствените си производителни сили, колкото на възможностите на престижната икономика. С идването на власт на Крумовата династия тези принципи постепенно са изоставени и България се превръща в езически еквивалент на своите християнски съседи, макар че дори до времето на император Никифор II Фока (963-969) Византия продължава да изплаща „обичайния”

годишен данък, вероятно маскиран под някакво по-благовидно име.

Големият въпрос в случая остава дали далечните предци на цар Петър I (927-969) и техните предходници от VII-VIII в. са наследили пряко модела от късните хунски държави или са достигнали до него по конвергентен път, както се случва с аварите, тюрките и монголите. Традиционният отговор на българската историография винаги е в полза на първата хипотеза, защото никои не подлага на съмнение достоверността на Именника на българските ханове, но анализът на този паметник показва, че в него се съдържа повече идеология, отколкото генеалогия.

Наистина посочените недостатъци не се дължат на лоша осведоменост на автора. Въпреки обвиненията на С. Рънсман, че документът „е бил съставен от някой необразован грък, който... съвсем слабо е знаел езика на прабългарите” и стойността му е по-скоро филологическа, отколкото историческа (Runciman 1993: 13), проблемите трябва да бъдат търсени другаде. Съставителят на Именника вероятно наистина е византийски беглец на българска служба (възможността за връзка с аварската държавна традиция е по-несигурна), но далеч не е бил необразован. Съдържанието на хрониката е старателно обмислено, но информацията в нея е подбрана и филтрирана по начин, който да възвеличи нейния поръчител (Крум или Омуртаг), и свързването на Хернак и Кубрат е плод на познанията на неизвестния хронист от IX в., а не далечен отглас от хунската епоха (Tsaneva 2020: 272-277).

Не е изключено в някакъв момент между остатъците от разпръснатите хуни и българите действително да е имало по-тясно взаимодействие, но то изглежда се е случило доста след средата на V в. Показателно е, че най-старият извор за живота на Кубрат и неговия чичо (хрониката на епископ Йоан Никиуски) предлага не наложилото се в съвременната историография име Органа, а формата Kuernâkâ (Кернака) (Zotenberg 1883: 460; Markwart 1912: 234, n. 5; Zlatarski 1972: 24), която е очевидно производно на старото хунско име Хернак. Оскъдните сведения в писмените паметници не позволяват да се прецени дали става дума за реална приемственост, политически обусловени претенции или за най-обикновена мода в местната антропонимия, но не бива да се пропуска възможността с времето престижът на Атила и неговите потомци да се е повишил в българска среда. Макар че началото на процеса е трудно доловимо и че може да се подозира известна контаминация с византийските литературни традиции, които започват да проникват в България към началото на IX в., наличието му поставя данните в Именника в друга светлина. Ако съставителят на княжеската хроника е разполагал с текстове, които говорят за сина на Атила, и с други, посветени на българския вожд Хернак (Ирник), той би имал чудесни основания да слее двете личности в една и да обозначи чрез тях целия период от разгрома на Хунската империя до възшествието на Кубрат, с изключение на краткото наместничество на Гостун (Tsaneva 2022: 230-232).

Този повишен интерес към наследството на хуните обаче не гарантира, че българите са били основна ударна сила в държавата на Атила или че са заели мястото на хегемон в Средна Европа и Северното Причерноморие веднага след битката при Недао. Информацията в изворите разкрива, че през 50-те – 80-те години на V в. все още не може да се говори за единна българска общност. По-скоро са налице много различни групи, управлявани от отделни, често враждуващи вождове, които са продължавали да обитават старите територии в

района на каспийските степи и Кавказ и едва ли са се намирили под хунски сюзеренитет. Това не означава, че изобщо не е имало проникване на запад, но изглежда в Панония са действали главно изолирани и доста малочислени военно-разузнавателни отряди от млади бойци⁵, които са служели на различни господари – Хернак, Денгизих, краля на гепидите и др., или просто са плячкосвали в спорните земи между Хунската империя и Византия. Нещо повече, може да се допусне, че хуните са оказали негативен ефект върху българите, защото те излизат от анонимност и се превръщат в сериозен фактор на Балканите именно след окончателния залез на династията на Атила. Напълно е възможно тогава да е имало допълнителни миграционни вълни към Централна Европа, при които нови заселници, вече придружени от семействата и имуществото си, са запълнили образувания демографски вакуум преди настъплението на славяните и аварите.

В тази връзка може да се поразсъждава дали император Зенон (474-491) е прибегнал до услугите на българските войни, защото е бил убеден в отличните им качества, или просто е предпочел да си послужи с наемници, които е считал за политически незначителни и относително безопасни, ако се стигне до конфликти за заплащането. Каквито и да са били мотивите за неговото решение обаче, то се оказва съдбоносно, защото от този момент българите завинаги свързват съдбата си с Балканския полуостров.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

- Angelov, Kashev, Cholpanov 1983:** Angelov, D., S. Kashev, B. Cholpanov. *Balgarska voenna istoriya. Ot Antichnostta do vtorata chetvart na X v.* Sofia: BAN [Ангелов, Д., С. Кашев, Б. Чолпанов. Българска военна история. От Античността до втората четвърт на X в. София: БАН].
- Barfield 1989:** Barfield, Th. J. *The Perilous Frontier: Nomadic Empires and China, 221 BC to AD 1757.* Cambridge, MA – Oxford: Blackwell.
- Barfield 2001:** Barfield, Th. J. *The Shadow Empires: Imperial State Formation along the Chinese–Nomad Frontier.* – In: Alcock, S. A., T. N. D’Altroy, K. D. Morrison, C. M. Sinopoli (eds.) *Empires. Perspectives from Archeology and History.* Cambridge: Cambridge University Press, 10-41.
- Beshevliev 1984:** Beshevliev, V. *Parvobalgari. Istoriya.* Sofia: Izdatelstvo na Otechestveniya front [Бешевлиев, В. Първобългари. История. София: Издателство на Отечествения фронт].
- Bivar 2006:** Bivar, A. D. H. *The Political History of Iran under the Arsacids.* – In: Yarshater, E. (ed.) *The Cambridge History of Iran. V. 3 (I).* Cambridge – New York: Cambridge University Press, 21-99.
- Bozhilov, Gyuzelev, 1999:** Bozhilov, I., V. Gyuzelev. *Istoriya na Srednovkovna Balgaria (VII-XIV v.). T. I.* Sofia: Anubis [Божилков, И., В. Гюзелев. История на Средновековна България (VII-XIV в.). Т. I. София: Анубис].
- Crawford 2019:** Crawford, P. *Roman Emperor Zeno. The Perils of Power Politics in Fifth-century Constantinople.* Barnsley: Pen & Sword.
- Dibvoiz 2008:** Dibvoiz, N. K. *Politicheskaya istoriya Partii.* Sankt-Peterburg: Filologicheskiy fakulytet Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo universiteta [Дибвойз, Н. К. Политическая история Партии. Санкт-Петербург: Филологический факультет Санкт-Петербургского государственного университета].

⁵ За военно-стратегическото разузнаване на българите в преддържавния период вж. Angelov, Kashev, Cholpanov 1983: 58-60.

- Enoki, Koshelenko, Haidary 1996:** Enoki, K., G. A. Koshelenko, Z. Haidary. The Yüeh-chih and their Migrations. – In: Harmatta, J. (ed.) History of Civilizations of Central Asia. V. II. The development of sedentary and nomadic civilizations 700 B.C. to A.D. 250. Paris: UNESCO, 171-190.
- GIBI I 1954:** Gratski izvori za balgarskata istoriya. T. I. Sofia: BAN [Гръцки извори за българската история. Т. I. София: БАН].
- Goliyski 2006:** Goliyski, P. Balgarite v Kavkaz i Armenia (II-X vek). Sofia: Tangra TanNakRa [Голийски, П. Българите в Кавказ и Армения (II-X век). София: ТАНГРА ТанНакРа].
- Gumilyuov 2002b:** Gumilyuov, L. N. Istoriya naroda hunnu. Kn. 2. Moskva: АСТ [Гумилев, Л. Н. История народа хунну. Кн. 2. Москва: АСТ].
- Gumilyuov 2002a:** Gumilyuov, L. N. Istoriya naroda hunnu. Kn. 1. Moskva: АСТ [Гумилев, Л. Н. История народа хунну. Кн. 1. Москва: АСТ].
- Gutnov 2001:** Gutnov, F. H. Rannie alany. Problemy etnosotsialnoy istorii. Vladikavkaz: IR [Гутнов, Ф. Х. Ранние аланы. Проблемы этносоциальной истории. Владикавказ: ИР].
- HIB 1 1978:** Petrov, P., V. Gyuzelev. Hristomatiya po istoriya na Balgaria. T. I. Sofia: Nauka i izkustvo [Петров, П., В. Гюзелев. Христоматия по история на България. Т. I. София: Наука и изкуство].
- Horenatsi 1990:** Movses Horenatsi. Istoria Armenii. Perevod s drevnearmyanskogo yazyka, vvedeniya i primechaniya G. Sarkisyan. Erevan: Ayastan [Мовсес Хоренаци. История Армении. Перевод с древнеармянского языка, введения и примечания Г. Саркисян. Ереван: Айастан].
- Kradin 2001:** Kradin, N. N. Imperiya Hunnu. Moskva: Logos [Крадин, Н. Н. Империя Хунну. Москва: Логос].
- Maenchen-Helfen 1973:** Maenchen-Helfen, O. J. The World of the Huns. Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press.
- Markwart 1912:** Markwart, J. Starobalgarskite izrazi v nadpisa ot Chatalar (Krumovo) i v starobalgarskiya spisak na knyazete. // Minalo, 7, 227-258 [Маркварт, Й. Старобългарските изрази в надписа от Чаталар (Крумово) и в старобългарския списък на князете. // Минало, 7, 227-258].
- Moskov 1988:** Moskov, M. Imennik na bulgarskite hanove (Novo talkuvane). Sofia: D-r Petar Beron [Москов, М. Именник на българските ханове. (Ново тълкуване). София: Д-р Петър Берон.]
- Nikolov 2017:** Nikolov, G. N. Balgarite v Sredna Evropa i na Dolniya Dunav prez rannoto Srednovekovie (IV-IX v.) spored pismenite istoricheski izvori. – V: Zlatnoto sakrovishte ot Nadsentmiklosh. Sofia: Natsionalen arheologicheski institut s muzey – BAN, 58-76 [Николов, Г. Н. Българите в Средна Европа и на Долния Дунав през ранното Средновековие (IV-IX в.) според писмените исторически извори. – В: Златното съкровище от Надсентмиклош. София: Национален археологически институт с музей – БАН, 58-76].
- Pavel Dyakon 2011:** Pavel Dyakon. Istoriya na langobardite. Sofia: Polis [Павел Дякон. История на лангобардите. София: Полис].
- Petrov 1981:** Petrov, P. Obrazuvane na balgarskata darzhava. Sofia: Nauka i izkustvo [Петров, П. Образуване на българската държава. София: Наука и изкуство].
- Priscus 2014:** The fragmentary history of Priscus: Attila, the Huns and the Roman Empire, AD 430-476. Translated with an introduction by John Given. Merchantville: Evolution.
- Rashev 1996:** Rashev, R. Darzhavata na Ernah i negovite naslednitsi. – V: Todorov, P., K. Popkonstantinov, P. Pavlov (eds.). Balgarite v Severnoto Prichernomorie. T. 5. Veliko Tarnovo: Universitetsko izdatelstvo „Sv. sv. Kiril i Metodiy”, 37-42 [Рашев, Р. Държавата на Ернах и неговите наследници. – В: Тодоров, П., К. Попконстантинов, П. Павлов (ред.). Българите в Северното Причерноморие. Т. 5.

Станислава Цанева. Ролята на българите...

- Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий”, 37-42].
- Rashev 2001:** Rashev, R. Prabalgarite i Balgarskoto hanstvo na Dunav. Sofia: Klasika i stil [Рашев, Р. Прабългарите и Българското ханство на Дунав. София: Класика и стил].
- Runciman 1993:** Runciman, S. Istoriya na Parvoto bulgarsko tsarstvo. Sofia: Ivan Vazov/Siluet OOD [Рънсиман, С. История на Първото българско царство. София: Иван Вазов/Силует ООД].
- Sinor 2008:** Sinor, D. The Hun period. – In: Sinor, D. (ed.). The Cambridge History of Early Inner Asia. Cambridge: Cambridge University Press, 177-205.
- Таркова-Займова, Dimitrov, Pavlov 1993:** Таркова-Займова, В., Д. Димитров, П. Павлов. Хронологична енциклопедия на света. Т. VI. Велико Търново: Elpis [Търкова-Займова, В., Д. Димитров, П. Павлов. Хронологична енциклопедия на света. Т. VI. Велико Търново: Елпис].
- Tsaneva 2020:** Tsaneva, S. Imennik na balgarskite hanove. Knizhoven pametnik ot ezicheskata epoha? // Lyuboslovie, 20, 268-279 [Цанева, С. Именник на българските ханове. Книжовен паметник от езическата епоха? // Любословие, 20, 268-279].
- Tsaneva 2022:** Tsaneva, S. Balgarite i Vizantiya. Disertatsiya za prisazhdane na obrazovatelната i nauchna stепен „doctor”. Shumen: Shumenski universitet „Епископ Konstantin Preslavski” [Цанева, С. Българите и Византия. Дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор”. Шумен: Шуменски университет „Епископ Константин Преславски”].
- Vinogradov 2009:** Vinogradov, Yu. A. Migratsii kochyovnikov Evrazii i nekotorye osobennosti istoricheskogo razvitiya Bospora Kimmeriyskogo. // Bosporskih issledovaniy, vup. XXII, 5-90 [Виноградов, Ю. А. Миграции кочевников Евразии и некоторые особенности исторического развития Боспора Киммерийского // Боспорских исследований, вып. XXII, 5-90].
- Zlatarski 1972:** Zlatarski, V. Novi izvestiya za nay-drevniya period na balgarskata istoriya. – V: Izbrani proizvedeniya. T. I. Sofia: Nauka i izkustvo, 19-31 [Златарски, В. Нови известия за най-древния период на българската история. – В: Избрани произведения. Т. I. София: Наука и изкуство, 19-31].
- Zlatarski 2007:** Zlatarski, V. Istoriya na balgarskata darzhava prez Srednite vekove. T. I. Parvo bulgarsko tsarstvo. Ch. I. Epoha na huno-balgarskoto nadmoshtie. Sofia: Zahariy Stoyanov – Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski” [Златарски, В. История на българската държава през Средните векове. Т. I. Първо българско царство. Ч. I. Епоха на хуно-българското надмощие. София: Захарий Стоянов – Университетско издателство „Св. Климент Охридски”].
- Zotenberg 1883:** Zotenberg, H. Chronique de Jean, évêque de Nikiou. Paris: Imprimerie nationale.